

Колдонулган адабияттар:

1. Абдулдаев Э. «Азыркы кыргыз тили».-Бишкек: Кыргызстан, 1998, с-225-226
2. Кунин А.В. «Курс фразеологии современного английского языка» –М: Аст, 2004, с- 316
3. Мукамбаев Ж. « Фразеология». 1998, с-154
4. Осмонова Ж. «Кыргыз тилинин фразеологиясы»-Каракол: Б-сыз, 2007. с-178
5. Осмонова Ж. «Лексикография жана анын лингвистикалык илимдердин арасынан алган орду» //Кыргыз тили жана адабияты//–Каракол: 2007-№3. с- 6-13,16
6. Юдахин К.К. «Киргизско-русский словарь» –М.: Сов. Энцикл., 1965.с-880

Интернет булактарынын тизмеси:

1. Бишкек, 2013. 95-297.<https://new.bizdin.kg/media/books.pdf>
2. Осмонкулов А. Акунова А.Р. ЖОЖдун студенттери үчүн түзүлгөн фразеологиялык минимумдун түшүндүрмөсөздүгү –Б.: 2007.-8-21 б. <https://new.bizdin.kg/media/books/pdf>

УДК: 811.161.1

DOI 10.33514/1694-7851-2022-2-62-66

Эргешалы кызы Нурхан

И.Арабаев атындагы КМУ, окутуучу
Эргешалы кызы Нурхан
КГУ имени И.Арабаева, преподаватель
Ergeshaly kyzy Nurhan
KSU I. Arabaev, teacher

ЭНЧИЛҮҮ АТТАР КАТЫШКАН ФРАЗЕОЛОГИЯЛЫК БИРДИКТЕРДИН КОТОРУУ ЖОЛДОРУ

СПОСОБЫ ПЕРЕВОДА ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ С ИМЕНАМИ СОБСТВЕННЫМИ WAYS OF TRANSLATING PHRASEOLOGICAL UNITS WITH PROPER NAMES

Аннотация: Бул макалада курамында энчилүү аттарды камтыган фразеологизмдердин бир тилден экинчи бир тилге которулуу жолдору каралды. Эң алгач энчилүү аттар жана алардын түрлөрү жөнүндө түшүнүк берилди. Фразеологиялык бирдиктерди которуу учурунда жаралуучу тоскоолдуктар, баса белгилөөчү маанилүү шарттары жана алардын которулуу методдору тууралуу жазылды. Бул багытта илимий изилдөөлөрдү жүргүзгөн тилчилер жана окумуштуулардын эмгектери каралып, мисалдар келтирилди.

Аннотация: В этой статье рассматриваются способы перевода именных словосочетаний с одного языка на другой. Прежде всего, было разъяснение имен собственных и их видов. Описаны препятствия к переводу фразеологизмов, важные условия и способы их перевода. Были рассмотрены работы лингвистов и ученых, проводящих исследования в этой области, и приведены примеры.

Abstract: This article discusses ways to translate nominal phrases from one language to another. First of all, there was an explanation of proper names and their types. The obstacles to the translation of phraseological units, important conditions and ways of their translation are described. The works of linguists and scientists conducting research in this area were considered, and examples were given.

Негизги сөздөр: Энчилүү ат, которуунун методу, аналогдор, образдуулук, фразеологиялык эквивалент, калька, антропонимдер, фразеологиялык шайкештик.

Ключевые слова: Имена собственные, способ перевода, аналоги, образность, фразеологический эквивалент, калька, антропонимы, фразеологическое соответствие.

Key words: Proper names, translation method, analogues, figurativeness, phraseological equivalent, tracing paper, anthroponyms, phraseological correspondence.

Энчилүү аттар жана наамдар коомдо ар дайым өзгөчө роль ойногон. Энчилүү ысымдар адамдардын баарлашуусу жана өз ара түшүнүүсү үчүн өтө маанилүү. Алар жалпы зат атоочтордон колдонуунун универсалдуулугуна тенденциясы менен айырмаланат. Ошентип, энчилүү ат деген эмне? Анын келип чыгуу тарыхы кандай? Ушул суроолорго жооп алуу максатында лингвистикалык энциклопедиялык сөздүккө кайрылсак.

Энчилүү ат (оним) - (грек тилинен *ονομα* - ат) - бул объектти жекелештирүү жана идентификациялоочу, ал тарабынан аталган объектти бир катар окшош объекттерден айырмалоо үчүн кызмат кылган сөз, сөз айкашы же сүйлөм болуп саналат. Энчилүү аттар башка сөздөрдөн айырмаланып турат жана алардын түшүнүккө түздөн-түз тиешеси жок. Энчилүү аттардын кептеги негизги кызматы – конкреттүү объектилерди бөлүп көрсөтүү жана аныктоо (индивидуалдаштыруу) максатында колдонулат. [1, 221-б]

Энчилүү аттардын үч негизги булагы бар:

- лексикалык бирдиктин энчилүү атка өтүшү;
- энчилүү аттын бир категориядан экинчи категорияга өтүшү;
- чет элдик энчилүү ысымдардын кабыл алынышы.

Энчилүү аттарды төмөндөгүдөй түрлөргө бөлүп кароого болот:

- 1) антропонимдер (адамдардын энчилүү аттары);
- 2) топонимдер (географиялык объектилердин энчилүү аттары);
- 3) теонимдер (кудайлардын энчилүү аттары);
- 4) зоонимдер (жаныбарлардын аттары жана лакап аттары);
- 5) астронимдер (асман телолорунун энчилүү аттары);
- 6) космонимдер (неке аттары) кирет, космос мейкиндигинин жана топ жылдыздарынын зоналарынын);
- 7) фитонимдер (өсүмдүктөрдүн энчилүү аттары);
- 8) хрононимдер (тарыхый окуяларга байланыштуу мезгилдердин энчилүү аттары);
- 9) идонимдер (рухий маданият объекттеринин энчилүү аттары);[6, 366-б]

Ар бир тилдин фразеологиялык фондусунда энчилүү ат компоненти бар фразеологиялык бирдиктердин белгилүү бир саны болот. А.И.Молотковдун айтымында, «Фразеологиялык бирдиктердин прототиптеринин тизмесинде энчилүү ат менен сөз айкаштары бир аз айырмаланып турат, алар көп эмес тагыраак айтканда фразеологиялык бирдиктердин жалпы курамынын 2% га жакынын түзөт».[2, 73-78-б]

Ал эми курамында энчилүү аттарды камтыган фразеологизмдердин которулуу маселесине токтоло турган болсок, мында эң негизги орунду котормонун маани-маңызын белгилөөгө болот. Котормо- бул социалдык кубулуш, чыгармачылык ишмердүүлүк, эки же андан ашык элдердин улуттук маданиятын, алардын тилин өз ара жуурулуштуу баалуулугу болуп саналат. Котормо – бул тилдин ишмердүүлүгүнүн бир түрү болуп, мындагы иш-аракет котормочунун жардамы менен берилет. Котормочу деп - кенен ой-жүгүртүү мүмкүнчүлүгүнө ээ болгон, белгилүү бир дүйнө таанымы бар, эмоционалдуу кабыл алууга ээ болгон, берилген маалыматтын түп нускасын түшүнө алган инсанды айта алабыз.[5, 178-б]

Ал эми фразеологиялык бирдиктердин бир тилден экинчи бир тилге которулуусуна кайрылсак, которуу учурунда бир канча кыйынчылыктарга дуушар болушубуз мүмкүн. Бул

боюнча С.И.Влахов жана С.П.Флориндин пикирине токтолсок, толук түрдө, мазмундуу которулган фразеологиялык бирдикти бере алуу, негизинен түпкү нускасынан жана котормо тилиндеги айкалыштардын өз ара байланышынан көз каранды экендигин белгилеп кетишкен. Фразеологиялык бирдиктерди которууда алардын өзүнө тишелүү болгон төмөндөгүдөй бир катар бөтөнчөлүктөрү жана маанилүү шарттары каралат:

- фразеологизмдер эң эле аз дегенде эки же андан ашык сөздөрдүн өз ара айкалышкан курамынан түзүлөт;
- фразеологиялык бирдиктердин курамындагы сөздөр ар дайым туруктуу болуп жана аларды башка сөздөр же аталыштар менен алмаштырууга болбойт;
- фразеологизмдер колдонулуучу кепте сөз сыяктуу эле дайыма даяр материал катары колдонулуп келет;
- фразеологиялык бирдиктер ар дайым образдуулук касиетине ээ болушат;
- фразеологиялык бирдик которулуу учурунда тилде так жана контекстке көз карандысыз абсолюттук башкача айтканда семантикалык мааниси жана коннотациялык шайкештикте болот;

Фразеологизмдерди бир тилден экинчи бир тилге которууда жогоруда белгиленген ыкмаларды колдонуу мүмкүнчүлүгүнө карабастан котормодо бир канча кыйынчылыктарды алып келет. Мисал келтире турган болсок, фразеологизмдерди которууда которулуп жаткан сөздүн эквивалентинин жоктугу же болбосо такыр болбой калган учурлар да кездешет. Мындай учурларда механикалык жол менен ал сөздүн эквивалентин алмаштыруу талапка туура келбейт. Фразеологизмдер үчүн алардын көп маанилүүлүгү эң чоң ролду ойнойт. Бул маселе боюнча көптөгөн белгилүү окумуштуулар илимий-изилдөөлөрдү жүргүзүшкөн, атап айтсак: Э.В.Блинова, Э.Г.Доронина, Н.Н.Захарова, Л.Г.Юдина, А.И.Ефимов, А.В.Кунин, А.М.Мелерович жана башка тилчи-лингвисттерди атоого болот. Алардын кээ бирлерине токтоло турган болсок, кытай изилдөөчүсү Цзян Сипин башка тилдерден которулуп алынган фразеологиялык бирдиктердин толук түрдө чагылдырып берүүнүн төрт жолун белгилеп көрсөткөн:[3, 288-б]

1. жарым жартылай өзгөртүү аркылуу;
2. чет тилдик образдуулукту толук түрдө сактап, жеткирип берүү аркылуу;
3. образдуулукту алып салуу аркылуу;
4. образдуулукту толук түрдө алмаштырып салуу аркылуу.

Албетте, фразеологиялык бирдиктерди кандай жолдор менен, кантип которуу керектиги котормочудан көз каранды болот. Буга карата көпчүлүк котормочулар, тилчилер жана изилдөөчүлөр фразеологиялык бирдиктерди бир тилден экинчи бир тилге которуунун эң негизги төрт түрүн белгилешкен:

1. фразеологиялык эквиваленттер;
2. фразеологиялык аналогдор;
3. калька (сөзмө-сөз) которуу;
4. сүрөттөө аркылуу которуу.

Эквиваленттер деп – маанилердин бүткүл комплексинин толук сакталуусун айтсак болот. Мында которуу учурунда тилде бардык параметрлер боюнча оригинал фразеологиялык бирдик менен дал келген фразеологизмдер бар. Эквиваленттерди колдонуу аркылуу чет тилдеги берилген фразеологиялык бирдиктерди толук түшүнүүгө болот. Бирок эквиваленттик которуу учурунда бир канча тоскоолдуктар да кездешет. Мисалы, фразеологиялык эквиваленттер салыштырмалуу аз болгондуктан көпчүлүк учурда эки тилге башка бир үчүнчү

тилден башкача айтканда латын же грек тилдеринен которулган, эл аралык фразеологизмдер кездешет.

Которуунун экинчи түрү – фразеологиялык аналогдор. Эгерде фразеологиялык бирдиктин эквиваленти жок болуп калса, анда которулуп жаткан тилде формасы жана түзүлүшү ар кандай болгон, бирок мааниси бирдей болгон фразеологиялык бирдиктердин аналогун колдонобуз.

Бирок кыргыз тилиндеги фразеологизмдер англис тилиндеги фразеологизмдерге түздөн-түз аналог боло албайт, анын себебин алардын бирдей эмоционалдык мааниге ээ эместиги аркылуу түшүндүрүүгө болот. [4, 81-84-б]

Фразеологизмдерди которуунун кийинки түрү – сөзмө сөз которуу же болбосо «калька» деп аталат. Калька методун колдонуу аркылуу фразеологиялык бирдик түп нускасынын образдык түзүлүшүн сактоо мүмкүнчүлүгүнө ээ болот. Бул жол менен түп нускада метафоралардын жардамы аркылуу образды толук которууда пайда болгон тоскоолдуктарды жеңилдете алабыз.

Фразеологиялык бирдиктерди которуунун эң акыркы түрү – сүрөттөө котормосу. Бул метод качан гана кыргыз тилиндеги аналогу, эквиваленти жана сөзмө сөз которууга эч кандай шарт болбогон учурда колдонулат.

Фразеологиялык бирдиктерди которуу учурунда бир канча эрежелерди так сактоо керек:

- Маданий жана тарыхый мазмундагы тексттерди которуу учурунда котормодо анын чечмелениши жана калька методу колдонулат, бул учурдагы котормону – кош же параллель деп атоого болот;
- Которуунун оптималдуу эрежеси – мында окшош болгон фразеологиялык бирдиктерди колдонуу каралат. Бирок булл котормо бардык тилдерде тең бирдей колдоно алуу мүмкүнчүлүгүнө ээ эмес.
- Түп нуска тилинде пайдаланылган фразеологизмдердин түмө-түз окшош аналогдору болбой калган учурда, башка бир мааниси окшош, дал келген фразеологиялык бирдикт аркылуу которулуусун мүнөзөйт.
- Кээ бир учурда фразеологизмдер калька же сөзмө сөз которууну талап кылат, бирок көп учурда мындай которуу оң натыйжасын көрсөтө бербейт. Фразеологиялык бирдиктерди которуунун бул эрежеси көбүнчө библиялык, байыркы же мифологиялык булактарга бай болгон фразеологизмдерге тиешелүү болот.
- Эгерде фразеологизмдерди которууда которулуп жаткан тилдеги түп нускадагы фразеологиялык бирдиктердин эквиваленттери жок болуп калса, анда анын мааниси, сүрөттөлүшү аркылуу дал келген фразеологиялык бирдиктин бир сөздүү жарым-жартылай эквиваленти бар сөздөрдү колдонуу керек.

Жыйынтыктап айтканда, энчилүү ат катышкан фразеологиялык бирдиктерди бир тилден экинчи бир тилге которуу учурунда жогоруда келтирилген методдорду колдонуу аркылуу фразеологизмдердин маанисин жоготпостон коро алуу мүмкүнчүлүгүнө ээ болобуз.

Колдонулган адабияттар:

1. Артемова А.Ф. Английские имена собственные и пополнение словарного состава / А.Ф. Артемова, О.А. Леонович.– М. : Наука, 2005.–221 с.
2. Леонович собственные в составе фразеологических единиц // Иностр. яз. шк. - 2003. - N 4. - с. 73 - 78.

3. Кунин А.В. Фразеология современного английского языка: опыт систематизированного описания /А.В. Кунин. - М.: Международные отношения, 1972. - 288 с.
4. Кучешева -семантический анализ имен собственных в составе английских и русских фразеологических единиц: лингвокультурологический подход // Иностранные языки в школе. - 2008. - № 5. - с. 81- 84.
5. Осмонова Ж. «Кыргыз тилинин фразеологиясы»-Каракол: Б-сыз, 2007. 178 с
6. Суперанская А. В. Общая теория имени собственного / А.В.Суперанская. – М. : Наука, 1973. – 366с.

Байбородова Л.В.

К.Д. Ушинский атындагы Ярослав мамлекеттик педагогикалык университети,
пед.и.д., профессор

Байбородова Л.В.

Ярославский государственный педагогический университет им.К.Д.Ушинского, д.пед.н.,
профессор

Bayborodova L. V.

Yaroslavl State Pedagogical University named after K.D. Ushinsky, Doctor of Pedagogical
Sciences, Professor

**КОШУМЧА БИЛИМ БЕРҮҮНҮН ШАРТТАРЫНДА АЙЫЛДЫК МЕКТЕП
ОКУУЧУЛАРЫНЫН ЖАРАНДЫК ИДЕНТТҮҮЛҮГҮН ТАРБИЯЛОО
ВОСПИТАНИЕ ГРАЖДАНСКОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ СЕЛЬСКИХ ШКОЛЬНИКОВ
В УСЛОВИЯХ ДОПОЛНИТЕЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ
THE EDUCATION OF CIVIC IDENTITY RURAL SCHOOLCHILDREN
IN CONDITIONS OF ADDITIONAL EDUCATION**

Аннотация: Макаланын максаты – айылдык мектеп окуучуларынын жарандык иденттүүлүгүн тарбиялоодогу натыйжалуулукту жогорулатуу үчүн кошумча билим берүүнүн мүмкүнчүлүктөрүн аныктоо. Көйгөйдү кароонун негизин социомаданияттык мамиле түзөт. Изилдөө методдору – анализ, жалпы жана кошумча билим берүүчү айылдык уюмдардын базасында көп жылдык тажрыйбалык жана тажрыйбалык-эксперименталдык иштердин жыйынтыктарын системалаштыруу жана жалпылоо. Айылдык мектеп окуучуларынын атуулдук иденттүүлүгүн тарбиялоодо кошумча билим берүүнүн өзгөчөлүктөрү, мазмуну жана формалары каражаттар катары ачылды.

Аннотация: Цель статьи – определить возможности дополнительного образования для повышения эффективности воспитания гражданской идентичности сельских школьников. Основу рассмотрения проблемы составляет социокультурный подход. Методы исследования – анализ, систематизация и обобщение результатов многолетней опытной и опытно-экспериментальной работы на базе сельских организаций общего и дополнительного образования. Выявлены особенности, содержание и формы дополнительного образования как средства воспитания гражданской идентичности сельских школьников.

Annotation: The purpose of the article is to determine the possibilities of additional education to improve the effectiveness of education of civil identity of rural schoolchildren. The basis of consideration of the problem is a socio-cultural approach. Research methods-analysis, systematization and generalization of the results of many years of experimental and experimental work on the basis of rural organizations of General and additional education. The features, content and forms of additional education as a means of educating the civil identity of rural schoolchildren are revealed.

Негизги сөздөр: тарбия, жарандык иденттүүлүк, кошумча билим берүү, айылдык мектеп окуучулары.